

Autorzy tekstów

Andrzej Czyłok
 Marcin Kutera
 Marcei Ślusarczyk
 Andrzej Tyc
 Jan Maciej Waga

Współpraca

Maria Gierzkiewicz
 Grzegorz Micuła

Autorzy fotografii

Wiesław Źwikliński (WŹ)
 Grzegorz Micuła (GM)
 Marcei Ślusarczyk (MŚ)
 lotybalonem.pl (lb)

**Projekt znaku graficznego
na stronie tytułowej**

Małgorzata Lazarek

Fotografie na okładce I

Kopuła szczytowa Góry Zborów
 poddana zabiegom czynnej ochrony,
 2009 r. (MŚ)
 Jaszczurka zwinka (MŚ)

Fotografie na okładce II

Kopuła szczytowa Góry Zborów przed
 wprowadzeniem czynnej ochrony
 przyrody, 2005 r. (lb)
 Zawilec wielkokwiatowy (MŚ)

Wydawca

Towarzystwo Miłośników
 Ziemi Zawierciańskiej
 ul. Piastowska 1,
 42-400 Zawiercie
 Wydział Nauk o Ziemi
 Uniwersytetu Śląskiego
 ul. Będzińska 60,
 41-200 Sosnowiec

Wydanie pierwsze, 2009 r.

ISBN 978-83-928364-0-7

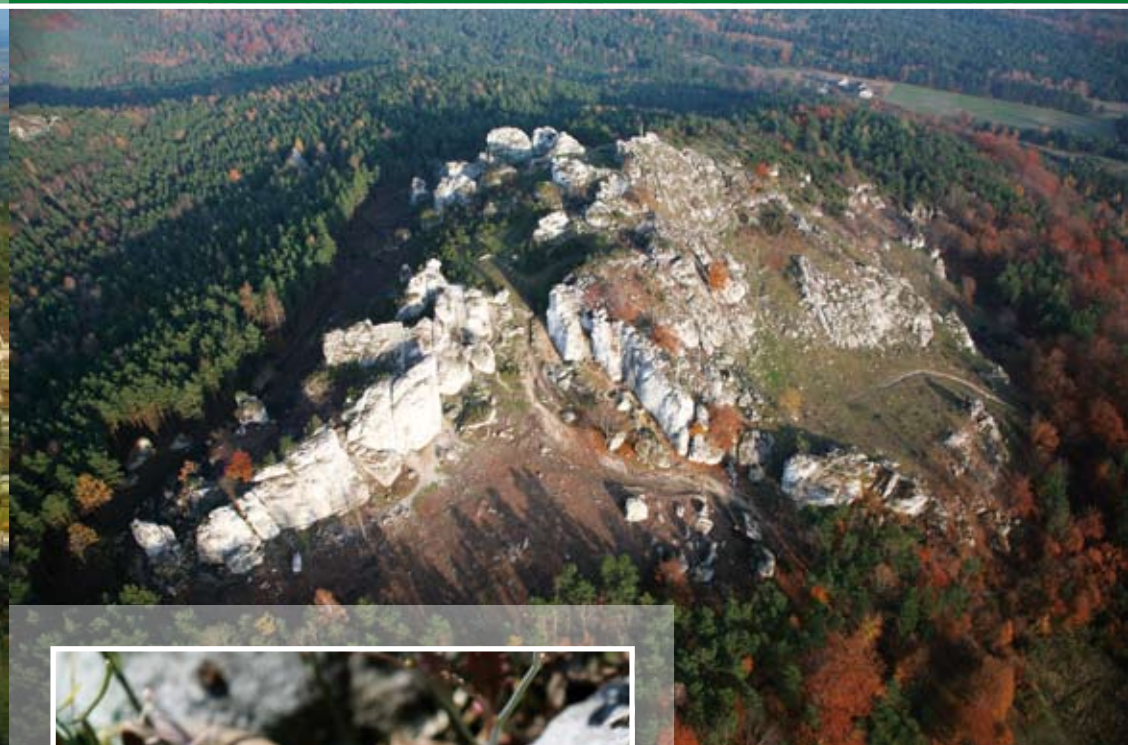
Druk i skład

www.drukarnia-topart.pl

Skąły Kroczyckie i Podlesickie

ochrona bioróżnorodności i krajobrazu

Wydanie publikacji zostało dofinansowane ze środków Fundacji EkoFundusz (konwersja polskiego długu na ochronę środowiska) w ramach projektu „Czynna ochrona siedlisk nieleśnych Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej” realizowanego przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej

Wydział Nauk o Ziemi
 Uniwersytetu Śląskiego

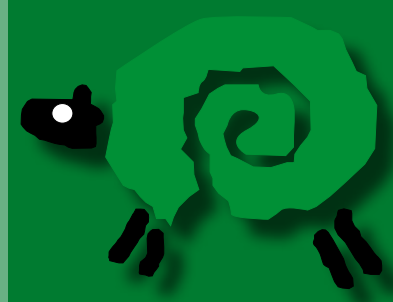

Projekt czynnej ochrony przyrody i krajobrazu jest współfinansowany przez Fundację Heifer International, w ramach realizowanego przez TMZZ projektu pn. „Zwiększenie dochodu rodzin rolniczych oraz ochrona wartości przyrodniczych i krajobrazowych poprzez przywrócenie hodowli owcy olkuskiej na terenie Jury północnej”

Sołectwo
 Podlesice

www.podlesice.org.pl

Czynna ochrona przyrody i krajobrazu

Bielejące ostańce skalne stanowią swoisty rys krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, nazywanej powszechnie Jurą. Region ten charakteryzuje się też znacznym zróżnicowaniem zbiorowisk roślinnych.

Wśród nich na szczególną uwagę zasługują skrawki ciepłolubnej (kserotermicznej) roślinności murawowej, porastające szczytowe partie wapiennych ostańców. Przeważająca część funkcjonujących tu muraw zawdzięcza swoje istnienie kilkusetletniej działalności człowieka w krajobrazie jurajskim, głównie wypasowi zwierząt gospodarskich. Ekspansja zbiorowisk leśnych i zaroślowych, która dokonała się w ostatnich latach w wyniku zaniechania wypasu i braku pozyskiwania drewna na opał, doprowadziła do zanikania swoistych cech jurajskiego krajobrazu.

Sukcesja drzew i krzewów powoduje zacielenie oraz zmiany warunków wilgotnościowych i termicznych siedliska, doprowadzając do ustępowania i zaniku światłolubnych ekosystemów z cennymi gatunkami roślin i zwierząt. Jeszcze do połowy XX wieku drewno stanowiło główne źródło energii – jako opał w gospodarstwach domowych oraz było podstawowym materiałem budowlanym na wsi. Intensywne jego pozyskiwanie powodowało, że w tym czasie zadrzewienia zajmowały jedynie niewielki fragment obecnie zalesionych terenów. Z lasu czerpano właściwie wszystko, co dawało się wykorzystać w gospodarstwie domowym.

Południowe stoki Góry Zborów przed wprowadzeniem zabiegów czynnej ochrony – zdjęcie wykonane z tego samego miejsca co zdjęcie na stronie sąsiedniej (MS)

Obok drewna budulcowego i opałowego grabiono opadłe liście i igliwie, służące do wyściełania obór i zagród dla zwierząt oraz do „ogacania”, czyli ocieplania domostw. Zbierano również gałęzie i szyszki. Po II wojnie światowej w gospodarstwach rolnych zaczęto stosować węgiel kamienny, dostępny wcześniej tylko w dworach i bogatych gospodarstwach. Miało to związek z powojennym, dynamicznym rozwojem ośrodków przemysłowych Śląska i Zagłębia, gdzie wielu mieszkańców wsi jurajskich znalazło zatrudnienie, tworząc klasę chłoporobotników. W ramach świadczeń za pracę dostawali oni również deputat węglowy.

Ciepłolubne murawy na Górze Zborów i wielu wzgórzach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej są efektem przerwania naturalnej sukcesji lasów przez wypas zwierząt hodowanych przez człowieka. Panorama Góry Zborów w 1964 roku (WC)

Uzyskane efekty czynnej ochrony krajobrazu w rezerwacie „Góra Zborów” – stan po usunięciu drzew w 2009 r. (MS)

Wypas kóz jako drugi etap zabiegów ochronnych (MS)

Jednym z efektów zaistniałej sytuacji było zaprzestanie pozyskiwania drewna i spadek zainteresowania uprawą roli i hodowlą zwierząt. Doprowadziło to do masowego rozprzestrzenienia się zadrzewień i zarośli na nieużytkowanych gruntach. Krzewy i drzewa wkroczyły również na widoczne dotąd w krajobrazie charakterystyczne skały wapienne. W latach 70. XX wieku prowadzono ponadto na wielką skalę zalesienia nieużytków, w tym wzgórz wapiennych ze skałkami. Wszystko to przyczyniło się do zaniku swoistych cech krajobrazu kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej.

Czynna ochrona ciepłolubnych muraw naskalnych została podjęta w ramach projektu dofinansowanego, w głównej mierze, przez Fundację EkoFundusz. Polega ona na usunięciu drzew i krzewów z nasłonecznionych grzbietów skalnych i ma służyć ochronie bioróżnorodności i swoistości krajobrazu Jury, jeszcze w niedawnej przeszłości trafnie nazywanej „krajną białych skał”.

Kosa czy koza?

Aby uzyskać efekt trwałego odtworzenia dużej różnorodności biologicznej i swoistych cech krajobrazu „krajny biały skał”, nie wystarczy wyciąć drzewa i krzewy. Istotne jest podjęcie całego szeregu dobrze skoordynowanych działań. Dobór zabiegów czynnej ochrony, zmierzających do przywrócenia charakterystycznego krajobrazu jurajskiego i siedlisk ciepłolubnych muraw naskalnych, został oparty o analizę przyczyn wykształcenia się ich w przeszłości. Uznano, że ekstensywne gospodarowanie, w tym wypas różnych zwierząt gospodarskich, pozwoliło na wykształcenie, a następnie utrzymanie się przez stulecia, otwartego widoku „skalnego miasta” Góry Zborów, wyróżniającego się na tle intensywnej zieleni bukowych lasów porastających inne wzgórza Skał Kroczyckich. Zastosowanie podobnych działań, jako metody czynnej ochrony, daje szansę na przywrócenie traconych wartości przyrodniczych i krajobrazowych Jury.

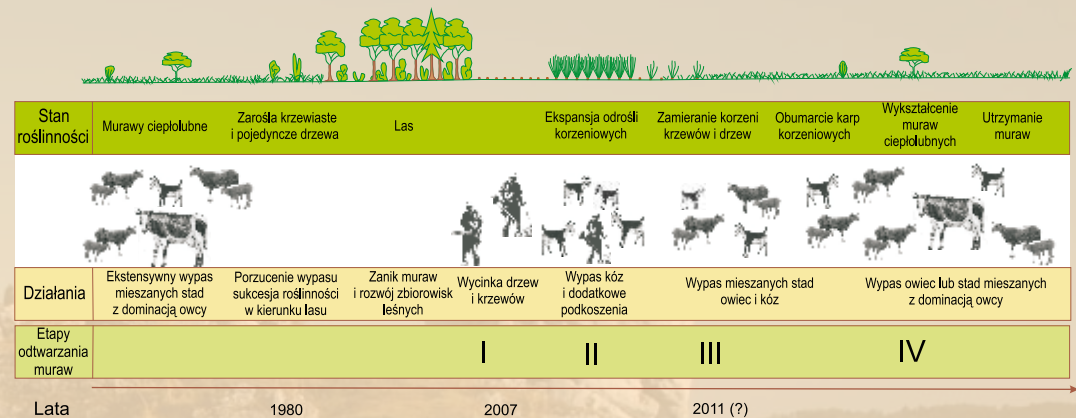
Zdobyte w trakcie dotychczasowej realizacji projektu doświadczenia wskazują, że po wylesieniach i odkrzewieniach wzgórz wapiennych należy przeprowadzić intensywny wypas kóz. Zjadają one chętnie odrośla korzeniowe tworzące się bardzo intensywnie na pniach ściętych drzew i krzewów. Taki wypas jest uzasadniony ze względów przyrodniczych i opłacalny ze względów ekonomicznych. W następnych latach kształtujące się murawy powinny być wypasane przez mieszane stada owiec i kóz. Należy również podkreślić, iż jedyną gwarancją powodzenia projektu i długotrwałego efektu jest jego akceptacja i wsparcie przez lokalną społeczność.

Niezwykle ważnym powodem wykorzystania zwierząt gospodarskich w zabiegach ochronnych jest fakt, iż w trakcie wypasu jedne gatunki roślin są zjadane, a inne omijane. Takie wybiórcze eliminowanie jednych i protegowanie innych roślin sprzyja formowaniu się cennych przyrodniczo i krajobrazowo muraw. Rośliny omijane przez zwierzęta tworzą zazwyczaj charakterystyczny, kolorowy aspekt kserotermicznych, wonnych muraw. Należy podkreślić, że pośród tak wypasanych muraw już w pierwszych latach pojawiły się ponownie cenne i zagrożone gatunki roślin, takie jak goździk siny, przetacznik kłosowy czy irga zwyczajna.

Zgryzanie przez kozy zdrewniałych części podrostów drzew usuniętych w czasie zabiegów ochronnych doprowadza do ich obumierania (MS)

Na powierzchni te wracają również rzadkie gatunki zwierząt, głównie owadów. Metoda stosowana w innych obszarach, polegająca na mechanicznym podkaszaniu, powoduje ścinanie wszystkich roślin jednakowo, nie pozwalając na ich selektywną vegetację. W czasie wypasu dochodzi ponadto do splukiwania nadmiaru materii organicznej, uruchomionej przez kopyta wypasanych zwierząt. Usunięcie pokrywy organicznej, pochodzącej z rozłożonych liści rosnących tu dawniej drzew i krzewów, należy uznać za proces korzystny z punktu widzenia funkcjonowania muraw kserotermicznych. Podstawą powodzenia i osiągnięcia celów realizowanego projektu czynnej ochrony bioróżnorodności i krajobrazu Jury jest kompleksowe podejście do problemu, także w aspekcie ekonomicznym. Ważne jest, aby zabiegi czynnej ochrony podejmować jedynie w momencie wypracowania dokładnego harmonogramu całego łańcucha działań, uwzględniających możliwość wprowadzenia wypasu w odpowiednim terminie po wycięciu drzew. Dobrze opracowana sekwencja działań, które mają być podjęte w określonym czasie, musi być zabezpieczona dopływem wystarczających środków finansowych, możliwością zaangażowania odpowiedniej liczby zwierząt, sił ludzkich (w tym pasterzy) oraz nadzoru weterynaryjnego. Nie mniej ważne jest zabezpieczenie środków technicznych – przyczepy do przewozu zwierząt, mobilnego koszarzu i wielu innych. Brak wprowadzenia wypasu po wycince drzew i krzewów doprowadza najczęściej do zagęszczenia rozwijających się w jej następstwie zakrzewień i zadrzewień oraz dalszego obniżenia wartości przyrodniczej i krajobrazowej terenu.

Program czynnej ochrony bioróżnorodności i krajobrazu Skał Kroczyckich i Podlesickich zakłada wypas zwierząt hodowlanych – kóz i owiec na powierzchniach objętych zabiegami. Cenne przyrodniczo obszary są rozrzucone w różnych miejscach regionu i oddalone od istniejących gospodarstw hodowlanych, dlatego konieczny był zakup niezbędnej, mobilnej infrastruktury: przyczepy do przewozu zwierząt, przenośnego koszarzu, akcesoriów pastwiskowych, przyczepy kempingowej dla osób nadzorujących wypas. Środki na ten cel zapewniła Fundacja EkoFundusz oraz Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego – sprzymierzeńcy działań związanych z czynną ochroną przyrody. TMZ współfinansuje prowadzone zabiegi ochronne ze środków pochodzących z administrowania terenami przyrodniczo cennymi, na których położony jest między innymi rezerwat „Góra Zborów”. Na zdjęciu wypas w Paśmie Smolerisko-Niegowonickim (MS)

Mącznica lekarska – świątliolubna roślina zasiedlająca naskalne murawy (MS)

Ochrona fauny

Realizowany w Skałach Kroczyckich i Podlesickich, w tym głównie na terenie rezerwatu „Góra Zborów”, program czynnej ochrony bioróżnorodności i swoistego krajobrazu jurajskiego ma na celu między innymi przywrócenie walorów ciepłolubnych muraw naskalnych. Dzięki wprowadzeniu całego wachlarza działań, w tym wypasu zwierząt gospodarskich, w pierwszym etapie nawet bardzo intensywnego wypasu kóz, jest to jeden z pionierskich programów w skali kraju. Jako modelowy można go zastosować w podobnych siedliskach na innych wapiennych wzgórzach zwieńczonych ostańcami skalnymi.

Ciepłolubne murawy zaliczane są do najbogatszych pod względem florystycznym i faunistycznym biocenoz w naszym kraju. Stanowią dogodne siedlisko dla wielu rzadkich i chronionych owadów, takich jak: powszelatek alweusa, modraszki – dafnida, dorylas, korydon i malczyk, ogończyk taminowiec, paż królowej, fruczaki – gołąbek i trutniowiec, kraśniki: rzęsinowiec i goryszowiec oraz siodlarka stepowa czy biegacze – szykowny i zlocistozielony. W warunkach klimatycznych Polski występujące na wzgórzach ostańcowych murawy mają charakter półnaturalny i powstały w efekcie ekstensywnego wypasu. Zanik takiego użytkowania doprowadził do uruchomienia sukcesji krzewów i drzew eliminujących światłolubne gatunki muraw naskalnych. Zaprzestanie rolniczego użytkowania wzgórz porośniętych ciepłolubnymi murawami było spowodowane porzuceniem tradycyjnego sposobu gospodarowania na wsi w drugiej połowie XX w., a w przypadku Góry Zborów było efektem utworzenia rezerwatu przyrody i wprowadzenia ochrony konserwatorskiej. Warto wspomnieć, że kilka gatunków owadów wyginęło na tym obszarze właśnie ze względu na zaniechanie wypasu zwierząt gospodarskich i wywołane tym zmiany środowiska pod wpływem wkroczenia lasów na tereny otwarte. Przykładem może być całkowite wyginięcie, wymienionego w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt modraszka eroidesa.

Makolągwa - gniazduje w zaroślach na południowych stokach Góry Zborów (MŚ)

Kopciuszek (MŚ)

Pleszka - gniazduje w szczelinach skalnych na Górze Zborów (MŚ)

Paż królowej (MŚ)

Modraszka Lycaenidae (MŚ)

Biegacz zlocistozielony (GM)

Fruczak gołąbek, spijający nektar żmijowca zwyczajnego (MŚ)

Gniewosz plamisty - rzadki gatunek węża polujący na jaszczurki zwinki (MŚ)

Niepotwierdzone jest też współczesne występowanie na tym terenie motyli – strzępotka hero i modraszka wikramy, czy też trajkotki czerwonej. Na omawianym terenie utworzony został Specjalny Obszar Ochrony (SOO) Natura 2000 „Ostoja Kroczycka”. Na jej terenie wykazano dwa gatunki z załącznika II unijnej Dyrektywy Siedliskowej, tj. modraszka telejusa oraz biegacz urozmaiconego. Zarówno oba gatunki z dyrektywy unijnej, jak i wymienione wcześniej cenne gatunki owadów nie przetrwały bez czynnej ochrony ich siedlisk.

Silnie nasłonecznione skały wapienne, stanowiące swoisty rys krajobrazu jurajskiego, zasiedlane bywają także przez specyficzne, typowe dla takich ekosystemów gatunki kręgowców. Wśród nich szczególnie godne odnotowania jest stwierdzenie w 1963 roku nagórnik na Skałach Kroczyckich. W XIX i na początku XX wieku gniazdował on także w kilku innych miejscach na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Ptak ten rzadko bywa spotykany w Polsce. Ostatnie informacje o lęgach tego gatunku pochodzą z Karpat (Pieniny i Bieszczady).

Wysokie baszty skalne z licznymi, trudno dostępnymi szczelinami, wykorzystywane są jako miejsca lęgowe przez inne ptaki – kopciuszki, pleszki, pustulki, a miejscami także przez jerzyki. W ciepłolubnych zaroślach południowych stoków Góry Zborów gniazduje makolągwa zwyczajna. Licznie spotyka się tu jaszczurkę zwinkę. W dobrze nasłonecznionych miejscach na Górze Zborów można obserwować gniewosza plamistego.

Z uwagi na znaczny spadek liczebności tego węża został on zaliczony do gatunków zagrożonych wyginięciem i umieszczony w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt. Zabiegi czynnej ochrony, polegającej na powstrzymaniu sukcesji roślinności leśnej, sprzyjają ochronie siedlisk tego niejadowego, rzadkiego węża.

Udział społeczności lokalnych w programie ochrony przyrody i krajobrazu

W latach 50. i 60. XX wieku, na fali ochrony resztek polskiej przyrody ocalałej po pożodze II wojny światowej, utworzonych zostało na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej wiele obszarów prawnie chronionych, w tym rezerwatów przyrody. Były one tworzone rozporządzeniami ministerialnymi, w oderwaniu od realiów życia lokalnych społeczności i bez żadnych konsultacji społecznych. Z tego powodu były one, i bardzo często są nadal, postrzegane przez mieszkańców obszarów sąsiadujących z rezerwatami przyrody jako coś narzuconego i obcego, ograniczającego możliwości rozwoju. Tak było również w przypadku rezerwatu przyrody nieożywionej „Góra Zborów”, utworzonego w 1957 roku. Dodatkowym problemem tego rezerwatu jest to, iż został on utworzony na gruntach prywatnych i tak funkcjonuje do dziś. Wprowadzenie ochrony konserwatorskiej wiązało się najczęściej z wykluczeniem, a przynajmniej wyraźnym ograniczeniem praw właściciela do decydowania o sposobach użytkowania jego terenu. Jest to jeden z podstawowych powodów niezrozumienia idei ochrony przyrody i krajobrazu jurajskiego przez mieszkańców gmin tego regionu oraz częstych konfliktów na tym tle.

Działania podjęte przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej oraz naukowców z Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, przy współpracy ze służbami ochrony przyrody województwa śląskiego, stały się zalążkiem współpracy z lokalną społecznością Podlesic oraz sąsiednich wsi w ochronie bioróżnorodności i krajobrazu Skał Kroczyckich i Podlesickich. Poprzez udział w projekcie mieszkańcy tego regionu stają się partnerami w działaniach związanych z zabiegami czynnej ochrony przyrody i przywracaniem niektórych tradycyjnych form gospodarowania. W ramach projektu dofinansowanego przez Fundację EkoFundusz, Fundację Heifer International i program „Owca plus” Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, społeczność lokalna bierze aktywny udział w programie restytucji owcy rasy olkuskiej i w szkoleniach promujących wypas na murawach kserotermicznych. Uczestniczy ona ponadto w różnego rodzaju kursach związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu – baców i juhasów, filcowania wełny i produkcji wyrobów filcowych, w organizowanych festynach regionalnych oraz przywracaniu tradycji wyrobu potraw regionalnych – kluchy „połą bite”, „jagnięcina olkuska”, tradycyjne sery kozie i owcze. Nie jest to zadanie proste. Mieszkańcy wsi dawno już odeszli od tradycyjnych zajęć gospodarskich i w większości utracili zainteresowanie uprawą roli lub hodowlą zwierząt. Wiosna jurajska straciła zaplecze rolnicze na rzecz rozwijającego się lawinowo zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego.

Stoisko z tradycyjnymi wyrobami regionalnymi mieszkanek Podlesic, Festyn Jurajskie Regionalia 2009 r. (MS)

Kurs filcowania wełny jako element działań TMZZ, WNOZ US i Sołectwa Podlesice, związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu, Podlesice 2009 r. (MS)

Tradycyjne potrawy regionalne okolic Góry Zborów Sery kozie – gospodarstwo państwa Garbaciaków Kluchy „połą bite” z Podlesic (MS)

Kąkol polny – rzadki chwast, niegdyś pospolity w tradycyjnych uprawach zbóż (MS)

Odtwarzanie pasterstwa, restytucja owcy rasy olkuskiej

Program restytucji owcy rasy olkuskiej zakłada tworzenie niewielkich stad w miejscach o szczególnych walorach przyrodniczych. Na zdjęciu owce w gospodarstwie Andrzeja Pałęgi w Kostkowicach (MS)

Zbigniew Bigosiński, hodowca z Mstowa uczestniczący w programie „Owca plus” (MS)

Program restytucji owcy rasy olkuskiej zakłada tworzenie stad owiec w miejscach szczególnie cennych przyrodniczo, wymagających czynnej ochrony poprzez wypas. Oprócz owiec kupowanych z projektu Fundacji EkoFundusz i Fundacji Heifer International, rolnicy realizujący założenia projektu otrzymują pomoc w postaci dopłat z programu Owca plus, akcesoria pastwiskowe, udział w szkoleniach. Ważnym założeniem projektu jest promocja dziedzictwa kulturowego regionu nawiązującego do tradycji pasterskich.

Nowa organizacja ruchu turystycznego w rezerwacie przyrody „Góra Zborów”

Walory Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, które stały się podstawą zainteresowania przyrodników tym regionem, od ponad półwiecza przyciągają coraz liczniejszą rzeszę turystów. W Skałach Kroczyckich, Podlesickich, na grzędzie Skał Rzędkowickich oraz w samym rezerwacie „Góra Zborów” z coraz większym natężeniem rozwija się również wspinaczka skałkowa. Rozwój różnych form turystyki na tym obszarze powoduje duże zagrożenie dla zachowania istniejących i przywracanych zabiegami czynnej ochrony walorów przyrodniczych. Otwarte tereny z kształtującymi się murawami naskalnymi, dotychczas nieatrakcyjne ze względu na zarosnięcie gęstymi krzewami i drzewami, stanowią zachętę do rozproszenia ruchu turystycznego między skałkami.

Koniecznym staje się wypracowanie kompromisu pomiędzy niepodważalnymi interesami ochrony dziedzictwa przyrodniczego, dla których do Podlesic przyjeżdżają turyści, a lawinowo rozwijającym się ruchem turystycznym, w tym wspinaczkowym. Podmiotem kompromisu musi być również lokalna społeczność, złożona w głównej mierze z właścicieli gruntów, na których prowadzone są działania związane z ochroną bioróżnorodności i krajobrazu oraz gdzie odbywa się główny ruch turystyczny. Najbardziej złożonym pod tym względem jest obszar rezerwatu „Góra Zborów” i jego najbliższe okolice.

Podjęte w ostatnich latach działania, związane z uporządkowaniem i skanalizowaniem ruchu turystycznego w rezerwacie „Góra Zborów” i jego okolicy, tak aby presja wywierana na przyrodę nie prowadziła do jej postępującej degradacji, pokazują, że istnieje możliwość wypracowania takiego kompromisu. Powstała w rezerwacie i na jego obrzeżach infrastruktura (kosze na śmieci, drożnice i oznakowane szlaki turystyczne, tablice informacyjne), urządzona ścieżka przyrodnicza wraz z zagrodą edukacyjną i udostępniona do zwiedzania Jaskinia Głęboka – to elementy nowej organizacji ruchu turystycznego.

Ważne miejsce w nowym podejściu do tej organizacji ma zatrudnianie osób nadzorujących ruch turystyczny w rezerwacie.

Wzrastające natężenie wspinaczki skałkowej w rezerwacie „Góra Zborów” oraz w Skałach Kroczyckich, Podlesickich i Rzędkowickich wymusiło również konieczność wypracowania metod ograniczenia nadmiernej presji wspinaczy na przyrodę skał. Działania takie wymagają współpracy środowiska wspinaczy ze służbami ochrony przyrody i naukowcami. Jednym z realizowanych sposobów czynnej ochrony muraw kserotermicznych i krajobrazu jest wymiana starych stałych punktów asekuracyjnych na nowe i instalowanie stanowisk zjazdowych poniżej

Wymiana starych, niebezpiecznych, stałych punktów asekuracyjnych (MS)

krawędzi ścian skalnych. Ma to na celu ograniczenie penetracji szczytowych partii skał, często porośniętych kępami najcenniejszych gatunków roślin. W ramach współpracy ze środowiskiem wspinaczkowym proponowane jest wyłączenie niektórych skał z ruchu wspinaczkowego ze względu na ochronę gniazdujących tam ptaków.

W ramach administrowania przez TMZZ terenami, na których położony jest rezerwat przyrody Góra Zborów, prowadzone są działania polegające na restrukturyzacji rynku turystycznego, które obejmują m.in.: zainstalowanie tablic informacyjnych, odnawianie szlaków turystycznych, urządzenie ścieżki przyrodniczej (MS)

Przejażdżki bryczkami – jedna z promowanych form turystyki w rejonie Podlesic. (MS)

Przystanki ścieżki przyrodniczej

1. Góra Zborów
2. Jaskinia Głęboka
3. Historia zasiedlenia środkowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej
4. Szpaćiarstwo – eksploatacja kalcytu w rejonie Góry Zborów
5. Czynna ochrona przyrody i krajobrazu
6. Problem zarastania ostańców skalnych – wtórna sukcesja roślinności leśnej
7. Historia owczarstwa na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, Zagroda Edukacyjna

Jedna z udostępnionych do ruchu turystycznego sal Jaskini Głębokiej (MS)

Ścieżka przyrodnicza „Góra Zborów, człowiek i przyroda” Zagroda Edukacyjna, Jaskinia Głęboka

Wyrób ceramiki pradziejowej – jedna z propozycji zajęć w zagrodzie edukacyjnej w Podlesicach (MS)